

Tadeusz BODIO

Uniwersytet Warszawski

Z historii kałmuckich elit władzy

1. Uwagi wstępne

Na współczesnym modelu elit politycznych Kałmucji – określanej „wrotami do Kaukazu Północnego”, dość hermetycznych, spolaryzowanych etnoterytorialnie i przywiązanych do tradycyjnej kultury – silne piętno odcisnęła specyfika procesów narodo- i państwowotwórczych w ostatnich czterech stuleciach. Specyfika ta uwidacznia się w wielu wymiarach. *Po pierwsze*, Kałmucy genetycznie wywodzą się z ludów koczowniczych, które przywędrowały z Azji na tereny europejskie i tu uformowały w naród oraz założyły własne państwo. Nie wywodzą się więc z obszarów republiki, w której są narodem tytularnym. Fakt ten rodzi dyskusje, czy Kałmucy mogą się uważać za naród rdzenny na zajmowanych współcześnie terytoriach. W danym kontekście warto jednak zważyć, że choć przywędrowali na tereny obecnej republiki, to jednak właśnie na nich uformowali się na przełomie XVII i XVIII wieku w naród i tu utworzyli swoją pierwszą organizację etnopolityczną posiadającą atrybuty państwowości (Avlaev, 2002). *Po drugie*, Kałmucja jest jedną z republik buddyjskich (obok Tuwy, Buriacji i Ałtaju) w Federacji Rosyjskiej, a próby jej chrystianizacji nie odniosły pożądanego skutku. Przywiązanie do buddyzmu, a konkretnie jego odmiany – lamaizmu, odegrało istotną rolę w procesach integracyjnych wspólnoty kałmuckiej oraz mechanizmach funkcjonowania tradycyjnych elit władzy. *Po trzecie*, zwraca uwagę osobliwa historia relacji Kałmuków z wasalem – Imperium Rosyjskim. Na tle sąsiednich ludów, w tym kaukaskich, wyróżniali się wiernością wobec carów, pilnowali południowych rubieży, uczestniczyli prawie we wszystkich wojnach prowadzonych przez Rosję od drugiej połowy XVII do pierwszej połowy XVIII wieku. Administracja rosyjska, doceniając znaczenie wsparcia militarnego, prowadziła przemyślaną i elastyczną politykę wobec elit władzy, początkowo ingerując w ograniczonym zakresie w wewnętrzny układ organizacji życia Kałmuków, zaś w późniejszym okresie dążąc do stopniowego demontażu zrębów utworzonej państwo-

wości oraz ich włączenia w system zarządzania kolonialnego. W tym pierwszym okresie chanowie kałmuccy, stając się lennikami cara zobowiązując się bronić granic, wykazywali dużą aktywność w umacnianiu i rozszerzaniu zakresu swojej władzy, co przekładało się także na budowę tożsamości narodowej i państwowej, integrację rozproszonych plemion oraz centralizację systemu zarządzania. Należy podkreślić, że wszystkie te procesy przebiegały w warunkach życia koczowniczego [...], następnie półosiadłego i częściowo osiadłego. Wybiórcze rugowanie tradycji stepowych, głównie pod wpływem procesów modernizacyjnych płynących z Rosji skutkowało ewolucją kałmuckich elit władzy oraz stylu zarządzania. Przy tym wraz z postępującą kolonizacją wzrastał opór części tych elit wobec tendencji modernizacyjnych.

Z badań historycznych wynika, że tradycyjne elity władzy są tym ogniwem, wokół którego skupiały się procesy narodo- i państwowotwórcze we wspólnotach kałmuckich. W niniejszym opracowaniu podjęto próbę ogólnej charakterystyki tych elit – w kontekście wskazanych procesów. Jest to obszar wiedzy, który mimo, że nie jest jeszcze dobrze rozpoznany, a wiele z zawartych w nim ustaleń wymaga jeszcze kolejnych weryfikacji – to jednak przybliży w ogólnym zarysie podłoże historyczno-kulturowe procesów zachodzących we współczesnych elitach republiki.

2. Tradycyjny system władzy i elity

Etnogeneza Kałmuków („dzieci Wielkiego Stepu”) nie jest do końca wyjaśniona (Bakaeva, 2000; Bakunin, 1995; Bembeev, Šovunov, Erdniev, Burčinova, 1987)¹. Dominują poglądy, że przodkami Kałmuków byli zachodni Mongołowie. Zalicza się ich do koczowniczych plemion oriackich (Bičurin, 1991; Leontovič, 1879)². Podkreśla się, że w przeszłości plemio-

¹ Niektórzy badacze wyrażają pogląd, że nazwa ta nie jest charakterystyczną dla języka Kałmuków („Chałmuków”). Na ogół wywodzona jest ona z j. mongolskiego oraz tiurskiego („mobilny”, „ten, który się oddzielił”, „przesiedlił” i in.). Przyjęcie nazwy „Kałmuki” przez część plemion oriackich (Derbetów, Torgutów, Choszutów, Czorsów, Ajsangów i in.) wiązało się z ich konsolidacją w narodowość pod koniec XVIII wieku. Do tego czasu była ona stosowana przez urzędników carskich.

² N. J. Biczurin pisze, że nazwa „Oriat” wywodzi się z mongolskiego i oznacza „bliżsi”, „sojusznik”. Dodaje, że wydarzenia przełomu XVI–XVII wieków oddzielają historię oriacką od kałmuckiej. Zdaniem autora od tego okresu zaczyna się historia narodu kałmuckiego.

na te formowały się i koczowały na terenach leżących nad Bajkałem, skąd przywędrowały do Mongolii Zachodniej. Uczestniczyły one – jako jedne z najlepiej zorganizowanych militarnie i zdyscyplinowanych wspólnot koczowniczych – pod przywództwem Dżingis-chana w zwycięskim pochodzie na Zachód współtworząc Złotą Ordeę. W XV wieku dwukrotnie się jednoczyły. W Azji Centralnej były znane jako „sojusz czterech”, aby kolejny raz podzielić się na te, które współtworzyły Dżungarię oraz te, które powróciły na ziemię uprzednio zajmowane przez Złotą Ordeę. Wędrowka ta trwała wiele dekad. Na tereny stepowe między Wołgą, Uralem, Donem oraz Przedkaukazie Kałmucy przyszli z Południowej Syberii i Azji Centralnej. Wśród przyczyn migracji wskazuje się m.in. na konflikty wewnętrzne w Dżungarii oraz deficyt koczowisk. Imperium Rosyjskie początkowo niechętnie odnosiło się do plemion oriackich, żądając nawet opuszczenia zajmowanych terytoriów. Sytuacja ta się zmieniła w połowie XVII wieku, po „dobrowolnym” przyłączeniu się Kałmuków do Rosji uwikłanej w liczne konflikty i wojny (z Chanatem Krymskim, Imperium Osmańskim i in.). Emigracjom towarzyszył opór Nogajów i innych lokalnych ludów. Ocenia się, że na terytoria rosyjskie przywędrowało ok. 270–320 tys. Kałmuków (Zlatkin, 1967, Bičurin, 1991).

Z rozproszonych badań nad historią ustroju politycznego Kałmuków (niekiedy nazywanych „Oriatami-Kałmukami”) wynika, że cechowali się oni stylem życia zgodnym z kanonami ustroju rodowo-patriarchalnego, charakterystycznego dla wspólnot koczowniczych. Ich organizację, system władzy i stosunki wewnętrzne w znaczącym stopniu określały prawo zwyczajowe i religijne. Szczególną tu rolę przypisuje się przyjętym w 1640 roku na zjeździe w Dżungarii uzgodnieniom chanów i kniazi oriackich oraz kałmuckich spisanych w dokumencie nazwanym *Prawa Oriacko-Kałmuckie* (z mong. *Iki Caadžijin Biczig, Ik Caaz*, ros. *Stepnoje Ułożenie*). Zbiór przepisów (określany także, jako *Wielki Kodeks Praw, Prawo Stepowe, Konstytucja Stepowa, Prawa Mongolskie*), porządkował prawo zwyczajowe i wprowadzał regulacje mające przeciwdziałać narastającym konfliktom wewnętrznym. Dokument ten miał cechy paktu o nieagresji między plemionami oriackimi i wzajemnej pomocy w razie napaści przez wroga zewnętrznego (Aksenov; Skiba, 2012; Komandżajew, 2006 s. 58 i n.)³. Regulował także stosunki między plemionami, jak i we-

³ Jedyne tekst, napisany w j. mongolskim, przetłumaczony na j. oriacki zachował się w Chanacie Kałmuckim. W 1880 roku został przetłumaczony i opublikowany w j. rosyjskim.

wnątrz plemion umacniając pozycję ówczesnych elit władzy. Warto podkreślić, że obecnie obowiązująca Konstytucja Kałmucji w swojej nazwie nawiązuje do tego historycznego dokumentu.

Stosunki własnościowe, podziały społeczne, system organizacji władzy wywodzące się z tradycji Imperium Mongolskiego określały piramidę elit etnopolitycznych włączonych w proces formowania się narodu kałmuckiego. Była to piramida o osobliwych statusach elit, zależnych od więzów krwi, stanu posiadania czy pozycji w strukturach wojskowych. Legitymizowała ją instytucja prawa zwyczajowego wsparta autorytetem duchowieństwa buddyjskiego. Również legitymizowała ją psychologia Kałmuków, zwłaszcza poczucie pokory i podporządkowania się władcy.

Z ustaleń badaczy wynika, że ludność kałmucka dzieliła się na „białą” („cagan-jasta”) i „czarną kość” („char-jasta”). Najwyższą pozycję w strukturze władzy zajmowali bogaci feudałowie („murzowie”), na których rzecz ludność „czarnej kości” wносиła daniny („jasak”) za korzystanie z pastwisk i wodopojów. Szczególnie uprzywilejowanym stanem byli „tajszowie” (wasale, wodzowie, wybitni wojownicy, przywódcy kałmuckich rodów arystokratycznych) (Pieobrażanska 1967). Tajszowie (tytuł ten nosili także bogaci feudałowie) wojnę traktowali jako rzemiosło i źródło wzbogacenia. Nierzadko prowadzili wojny między sobą w ten sposób rozwiązując spory o pastwiska czy wodopoje.

Stratyfikacja elit władzy odzwierciedlała sposób organizacji wspólnot koczowniczych. Największą jednostką etnoterytorialną był „ułus” (zjednoczenie rodowo-plemienne)⁴. Władcami ułusów byli „nojonowie” (często zwani w pierwszych dziesięcioleciach XVII wieku także tajszami). Do nich należało zarządzanie wspólnotą ułusu, dzielenie koczowisk między rody, rozstrzyganie sporów itp. Ułusom były podporządkowane „ajmaki” (terytorium rodów kałmuckich, odpowiednik jednostki organizacyjnej na poziomie dzisiejszego rejonu) i „chotony” – mniejsze jednostki organizacyjne składające się z od kilkunastu do kilkudziesięciu „kibitek” (jurt), które należały do krewnych połączonych więzami krwi po linii męskiej). Chotony nosiły nazwę nierzadko wywodzącą się od najstarszego z rodu. Były one różnej wielkości w zależności od bogactwa i pozycji jej właścicieli. Kibitka wodza na ogół wyróżniała się białym kolorem. Interesująca jest organizacja przestrzeni chotonów kałmuckich, w których władzę sprawował „acha” – najstarszy przedstawiciel wspólnoty. Kibitki były

⁴ „Uls” w j. kałmuckim znaczy ludzie, ludność.

rozmiszczone po okręgu, zaś wolną przestrzeń w środku okręgu wykorzystywano dla wspólnych spotkań czy ochrony dobytku zwierzęcego (Batmaev, 2002; *Etnografi...*). O takim rozmieszczeniu „kibitek” decydowały także względy obronne.

Nojonowie – pisze P. S. Prieobrażeńska – dzielili się na „ike-nojonów” – wielkich kniaziów (najbardziej bogatych, dysponujących własną administracją, ochroną osobistą i wojskiem) i podporządkowanych im „baga-nojonów” – młodszych kniaziów. Mieli oni władzę nad życiem i losem poddanych. Autorka dodaje, że na początku XVII wieku wspólnota kałmucka miała 5 wielkich kniaziów i 45 młodszych (Pieobrażńska, 1967). Kniaziom podlegali „zajsangowie” – głowy rodów kałmuckich i dalecy krewni nojonów. Zarządzali oni ajmakami i byli wyzwoleni od kar cielesnych. Wyróżniano także odrębny stan zajsangów, który był włączony w sprawy administrowania ułusami. Stan „tarchanów” stanowili wojownicy, którzy wyróżnili się w walce czy obronie feudała. Przyśługiwały im liczne przywileje, byli m.in. zwolnieni od wnoszenia danin. Inny stan tworzyli „nureki” – dowódcy drużyn wojskowych (Aksenov).

Zgodnie z prawem zwyczajowym w kałmuckiej piramidzie władzy obowiązywała zasada dziedziczności. Prawo to przewidywało także system kar dla elit władzy, przykładowo tajsza, który uciekł z pola walki tracił znaczną ilość pogłowa i 50 „kibitek” (wysokość kary zależała od bogactwa). Ludność „czarnej kości” nie mogła dobrowolnie zmieniać przynależności do „ułusu” czy ajmaku”. Zbiegowie musieli być odesłani przez feudałów do swoich ułusów i ajmaków, nawet pod karą utraty 100 wielbłądów (Bembee, 1984, s. 59–73). W hierarchii władzy uprzywilejowaną pozycję zajmowało dość liczne duchowieństwo buddyjskie, zwolnione z podatków, służby wojskowej i innych powinności. Pozycja ta się umacniała wraz z upowszechnianiem buddyzmu.

2. Chanat Kałmucki

Powstanie pierwszego organizmu etnopolitycznego Kałmuków – chanatu o cechach państwowych nie było aktem jednorazowym. Wielu badaczy skłania się do poglądu, że chanat uformował się w latach 1644–1669 (Aksenov, 2004, Aksenov). Za jego ojców założycieli uważa się Dajczina-chana (1644–1661) i Monczaka-chana (1661–1669). Szczególną zaś rolę w rozwoju chanatu przypisuje się Ajuki-chanowi (1669–1724) (*Istoriâ...*), uznawanemu współcześnie przez Kałmuków za bohatera narodowego.

Chanat Kałmucki (nazywany także Torguckim) istniał do 1771 roku, a więc prawie sto lat. Okres jego istnienia odegrał kluczową rolę w procesach narodowo- i państwowotwórczych Kałmuków i prawdopodobnie zdecydował, że w kolejnym okresie oni przetrwali jako wspólnota narodowa, aby po rozpadzie ZSRR utworzyć własną republikę w składzie Federacji Rosyjskiej.

Sam proces formowania się chanatu ze zrozumiałych względów miał charakter „odgórny” – o jego kształcie decydowały tradycyjne elity oraz duchowieństwo. Proces ten sprzyjał konsolidacji podzielonych między ułusy i ajmaki plemion na bazie pochodzenia etnicznego, prawa zwyczajowego i religijnego, pamięci historycznej i wspólnego języka. Przebiegał on z różnym natężeniem w warunkach konfrontacji tradycji kałmuckich z tendencjami modernizacyjnymi płynącymi z Imperium Rosyjskiego, także częstych intryg i bratobójczych walk o władzę.

Jednym z ważniejszych wyzwań w chanacie była budowa systemu władzy, jej centralizacja oraz legitymizacja. Istotną rolę w tym procesie odegrała buddyjska tradycja namaszczenia chanów. Warto tu zważyć, że doktryna lamaizmu uzasadniała boskie pochodzenie władzy chańskiej.

Budowie centralizowanych instytucji władzy sprzyjało położenie peryferyjne chanatu, daleko od centrum Imperium Rosyjskiego na rubieżach słabo kontrolowanych. Niemniej ważne było uwikłanie Rosji w liczne konflikty i wojny skutkujące oczekiwaniami, że Kałmucy zapewnią kontrolę południowych rubieży. Urzędnicy carscy doceniali także ich lojalność (choć miały miejsce także najazdy na osady rosyjskie) oraz udział w wojnach. Zdawali sobie sprawę, że kałmucka wspólnota buddyjska będzie również stanowiła przeciwwagę dla wyznawców islamu w tej części Imperium. Stąd też starali się początkowo raczej nie narzucać własnych rozwiązań ustrojowych Kałmukom – ograniczając się głównie do kontroli chanatu i nadzoru nad jego władcą. Od 1713 roku wyznaczali przedstawicieli „białego chana”, którzy rezydowali na dworze chana i realizowali polecenia dworu carskiego (Ustûnov, Kličkov, Velikov, 1967). Ingerencje te nasiliły się dopiero w okresie wewnętrznych walk o władzę w chanacie, w czym upatrywano zagrożenie dla interesów rosyjskich.

Struktury chanatu były budowane na bazie tradycyjnych instytucji plemion koczowniczych. Fundamentem tej budowli było prawo zwyczajowe, w tym kodeks praw z 1640 roku i prawo buddyjskie. Warto odnotować, że w końcowym stadium istnienia chanatu (1750–1758) system prawa został wzbogacony o „toktoły” (Popov, Ustûgov, 1967) (postanowienia prawne

regulujące stosunki w zakresie korzystania z koczowisk, dezercji z woj-
ska, podziału zdobyczy i in.).

W okresie panowania Dajczyn-tajszy doszło do zjednoczenia „ułu-
sów” i utworzenia aparatu zarządzającego chanatem. Proces jednoczenia
Kałmuków wokół władzy chańskiej nie burzył podziałów plemiennie-
rodowych. Dzieło umacniania chanatu kontynuował Monczak, dążąc do do-
skonalenia struktur scentralizowanego systemu władzy, Prowadził także
rozmowy z dworem carskim mające na celu ustabilizowanie granic pań-
stwa. Władzę obydwu przywódców legitymizował dalajlama, nadając im
tytuły chanów⁵. Należy odnotować, że Dajczyn-chan odbył pielgrzymkę
do Tybetu, co wzmocniło jego autorytet wśród duchownych buddyjskich.

Ze źródeł historycznych wynika, że w okresie panowania Ajuka-taj-
szy, który otrzymał od Dalajlamy VI tytuł chana, a Piotr I dziękował mu za
udział w wojnach, państwo kałmuckie stanowiło jedną z najbardziej
liczących się militarnie jednostek administracyjno-terytorialnych na ob-
szarze Rosji carskiej. Zarazem Batmajew zwraca uwagę, że dwór carski
nie uznał go za chana państwa Kałmuków, lecz chana ułusów kałmuckich
i w piramidzie statusów sytuował go jako kniazia (Batmaev, 2002). Bliż-
sza znajomość tych źródeł pozwala zaryzykować tezę, iż z jednej strony
Ajuka był za słaby, aby przekształcić chanat w niezależne od Rosji pań-
stwo, a z drugiej strony – wystarczająco silny, aby demonstrować duży za-
kres niezależności politycznej chanatu. Stosunki z Rosją m.in. postrzegał
jako sojusz wojenno-polityczny z „białym chanem” (Cûrûmov, 2007,
s. 13–14), swoistą umowę o udziale w wojnach i obronie granic w zamian
za prawo Kałmuków do własnego państwa bez ingerencji w jego wew-
nętrzną sprawę, co nie przeszkadzało Imperium w trzymaniu zakładników
kałmuckich na dworze carskim (Capnik, 2006).

Za wierną służbę w interesach Rosji Ajuka oczekiwał wsparcia
w umacnianiu swojej władzy. Był w stanie wystawić znaczący liczebnie
kontyngent doborowego wojska wspierającego operacje wojenne armii
carskiej (tylko na wojnę ze Szwecją chanat wystawił 15 tys. konnicy) nie
licząc oddziałów odpowiadających za bezpieczeństwo państwa i granice
południowych rubieży. Chan także prowadził „własne” wojny na wielu
frontach z sąsiadami, czyniąc z nich lenników, także na Kaukazie. Zwraca
uwagę aktywność zagraniczna chanatu, który utrzymywał kontakty ze
„starą ojczyzną” – Dżungarią, ustanowił stosunki dyplomatyczne z Peki-

⁵ Pierwszy raz tytuł chana był przyznany Ceren-Dończukowi w 1735 roku.

nem, wysyłał poselstwa do Rosji, Chin, Tybetu, Imperium Osmańskiego czy Chanatu Krymskiego (Nozdrina, 2007). Należy w tym miejscu odnotować, że realizacja powinności wojskowych była jednym z najważniejszych czynników określających relacje rosyjsko-kałmuckie w czasie panowania kolejnych chanów. K. P. Szowunow pisze, że w okresie wojny turecko-rosyjskiej w latach 1735–1739 chanat każdego roku kierował na obszary działań wojennych czterdziestotysięczną konnicę. Z kolei w wojnie rosyjsko-tureckiej w latach 1768–1774 uczestniczyło 20 tys. Kałmuków. Od drugiej połowy XVII do pierwszej połowy XVIII wieku na kierunku kaukaskim walczyło w sumie 100 tys. Kałmuków (Šovunov, 1991). Wojska kałmuckie, także składające się z kałmuków dońskich (Capnik, 2006; Charchaev)⁶ były więc liczącym się instrumentem polityki kolonizacyjnej na Kaukazie Północnym. Można sądzić, iż udział Kałmuków w wojnach rosyjskich zaciążył na pamięci historycznej ludności regionu.

E. W. Dordżijewa ocenia, że w chanacie Kałmuków ścisła elita władzy liczyła ok. 50 osób, a wraz z członkami rodzin 110 osób (Dordżijewa, 2010, s. 43). Na szczycie piramidy elit stał chan. Do niego należała władza ustawodawcza, wykonawcza, wojskowa i sądownicza. Decydował on samodzielnie w sprawach wagi państwowej. Był także arbitrem w sporach między „choszuczi” – władcami ułusów, rozstrzygał konflikty między nojonami (Ibidem)⁷. W zarządzaniu i rozstrzyganiu spraw sądowych kierował się prawem zwyczajowym. Dysponował specyficzną instytucją zwaną „Zargo”, która pełniła funkcje organu zarządzającego i sądowego w chanacie⁸. W skład tego organu wchodził m.in. członkowie „Złotej

⁶ Niewielka część plemion kałmuckich żyła poza chanatem – nad Donem. Grupę tę, która dość szybko zasymilowała się z kozakami określa się mianem Kałmuków dońskich lub kozaków kałmuckich. Status kozaków był Kałmukom nadany w zamian za pełnienie obowiązkowej służby wojskowej. Ich system władzy i wewnętrznej organizacji, choć nawiązywał do mongolskich tradycji wojskowych, to jednak odróżniał się od tego, który był w chanacie. Kałmucy dońscy byli zorganizowani w trzy ułusy: najwyższy, który obejmował cztery sotnie, średni – 2 sotnie, niższy (młodszy) – 4 sotnie. W strukturze tej uwidacznia się wpływ wzorów organizacyjnych kozaków dońskich. Kałmucy dońscy wraz z lokalnymi kozakami stanowili tzw. wojsko dońskie, które wyróżniło się m.in. w wojnie z Napoleonem.

⁷ E. V. Dordżijewa szacuje, że ścisła elita władzy w chanacie liczyła 50 osób, a wraz z rodzinami 250 osób. Po 1771 roku elita nojonów do reformy 1892 r liczyła ok. 22 osoby, z członkami rodzin 110 osób. Autorka zwraca uwagę na poważne problemy reprodukcji elit kałmuckich.

⁸ Instytucja ta zaczęła się formować w końcu XVII wieku i podlegała reformom w kolejnych dziesięcioleciach.

Rodziny” oraz najwierniejsi nojonowie, pełniąc funkcje „sajtów” – ministrów dworu chana, „tusulkiczów” – doradców i „zargucziów” – sędziów. W skład organu – pisze M. V. Bajanow – wchodził także zajsanogowie – przedstawiciele władców ułusów odpowiedzialni za przekazywanie postanowień sądu i innych informacji swojemu nojonowi z dworu chanatu (Boânov). Z kolei M. M. Batmajew zwraca uwagę, że w Zargo istniały także różne rangi urzędników dworskich, wśród których najważniejszym był „dargi” – książę zarządzający, z kolei „demcezi” był pomocnikiem księcia oraz odpowiadał za zbiór podatków, „jarguczi” – był odpowiednikiem prokuratora, „elci” pełnił funkcje posła i posłańca, „bodokcezi” był odpowiedzialny za kontakty z urzędnikami i ludnością rosyjską. Rang urzędniczych było znacznie więcej. Podobna instytucja istniała w ułusach, co wskazuje, że system zarządzania miał charakter hierarchiczno-terytorialny (Batmaev, 2002, s. 261 i n). Zakres władzy księcia w ułusach był ogromny, chan nie zawsze miał możliwości oddziaływania na sprawy wewnętrzne w tych jednostkach etnopolitycznych. Jedną z ważniejszych powinności księcia wobec chana była służba wojskowa. Podstawową jednostką organizacyjną w wojsku były drużyny budowane na podstawie kryterium rodowo-plemiennego (Šovunov, 1991), w ich skład wchodził m.in. członkowie rodzin i rodów, krewnych, co przekładało się m.in. na ich waleczność.

Interesująco przedstawiała się struktura elit duchownych we wspólnotach buddyjskich („sangcha”). Obowiązywały w nich trzy ścieżki awansu, związane ze sferą naukowo-religijną i administracyjną. W hierarchii duchownych wyróżniano 4 stopnie: „ubaszi”, „mandzi”, „gecul” i „geljung”. W sferze religijno-naukowej hierarchia statusów wiązała się z poziomem wtajemniczenia i specjalizacją duchownych. Najważniejszy był „bagszi” – nauczyciel wiary, wysoko sytuowali się także „emczi” – lamowie medycy i „zurchaczi” – lamowe astrologowie. Awans w piramidzie administracyjnej był możliwy tylko po przyznaniu mnichowi statusu „geljunga”. Głową konkretnej wspólnoty buddyjskiej był lama-bagsza. Początkowo był on wyznaczany przez dalajlamę, później pochodził z wyboru i pełnił funkcję dożywotnio. Ważną była też funkcja „ach-bagszi” – odpowiadającego za sprawy finansowe i gospodarcze wspólnoty buddyjskiej w ułusie. W okresie panowania Ajuki-chana na czele buddyjskiej wspólnoty Kałmuków stał Szakur-Lama – wyznaczony przez tybetańskiego dalajlamę (Kurapov, 2008). Aktywnie uczestniczył on w życiu politycznym chanatu.

W powyższym kontekście należy odnotować, że ważną ścieżkę awansu dla arystokracji otwierała chrystianizacja. Część nojonów, która przy-

jęła chrzest, otrzymała tytuły kniaziów oraz dobra materialne i liczne przywileje. W ocenie E. V. Dordżijewej chrystianizacja była ważnym elementem carskiej polityki mającej na celu przyspieszenie procesu asymilacji i zapewnienie lojalności tradycyjnej elity kałmuckiej. W XVIII wieku objęła ona 26 władców z rodzinami stanowiących ok. 10% nojonów (Droždijeva, 2008, s. 981; *Centr Issliedovaniâ...*).

System władzy chanatu podlegał reformom. W dużej mierze sprawą stopniowo narastającej ingerencji dworu rosyjskiego w wewnętrzne sprawy państwa Kamuków, przejawiającej się m.in. w wyznaczaniu przez gubernatorów chanów jako namiestników, którzy musieli składać przysięgę na wierność. Powodowało to, że władza chańska podlegała dwojakiej legitymizacji – dalajlamy i cara rosyjskiego. Chanat pozbawiono także prawa utrzymywania kontaktów dyplomatycznych z innymi krajami. Działania te spotykały się ze sprzeciwem tajszów, a nawet odmową podporządkowania się namiestnikom. Aktywność rosyjska związana z ograniczaniem samodzielności chanatu ujawniła się zwłaszcza po śmierci Dończuka-chana (1761 r.). Zbiegła się ona z nasileniem napływu przesiedleńców z Imperium oraz intryg i walk o władzę wśród możnowładców kałmuckich.

W 1762 roku kolonizatorzy zreformowali instytucję Zargo, która od tej pory składała się z przedstawicieli trzech największych ułusów. Decyzje w Zargo mogły być podejmowane większością głosów, a nie jednoosobowo – przez chana. Mógł je tylko zmienić „biały chan” (Batmaev, 2002; Skiba, 2012; Boânov). Na działania dworu rosyjskiego nałożył się kryzys gospodarczy chanatu i głód w końcu dekady. Dany stan rzeczy okazał się katastrofalny dla Kałmuków – doprowadził do samolikwidacji ich pierwszego państwa.

5 stycznia 1771 roku znaczna część Kałmuków pod przywództwem Ubaszi-chana zdecydowała się powrócić na historyczne tereny i rozpoczęła wędrówkę w kierunku Azji Centralnej na obszary zlikwidowanego w 1758 roku Chanatu Dżungarskiego. Współcześni historycy toczą spory wokół przyczyn decyzji o opuszczeniu chanatu (ograniczanie autonomii chanatu, konflikty wewnętrzne wśród wodzów kałmuckich, ograniczanie koczowisk i napływ ludności zewnętrznej, działalność dyplomacji chińskiej, chrystianizacja i in.). Podkreślają też, że idea powrotu na ziemie historyczne dojrzywała wśród Kałmuków przez prawie trzy dekady. Wskazują, że bezpośrednio o emigracji zdecydował fortel Ubaszi-chana polegający na przekazaniu informacji Kałmukom, iż otrzymał pismo od carycy z poleceniem wysłania do Petersburga swojego syna także synów pięciu

znaczących wodzów oraz skierowaniem do armii rosyjskiej 10 tys. Kałmuków. Stwierdził on także, że jedynym wyjściem dla narodu kałmuckiego, aby mógł on przetrwać, jest rezygnacja z protektoratu rosyjskiego i opuszczenie zajmowanych ziem (Popov, Ustûgov, 1967). Według szacunków chanat opuściło 30 909 kibitek (od 125 do 170 tys. ludzi), pozostało 11 198 kibitek. Z tego po drodze większość Kałmuków zginęła w walkach, także z powodu głodu i epidemii (Cûrûmov, 2001a, s. 10–15; Cûrûmov 2001b, s. 143–150).

Ostatnim aktem dramatu było podpisanie 19 października 1771 roku przez Katarzynę II dekretu o likwidacji chanatu wraz ze zniesieniem tytułów chana i namiestnika Kałmuków.

4. Elity kałmuckie w kolonialnym systemie władzy

Wraz z likwidacją państwa Kałmuków rozpoczął się dość długi proces demontażu ich tradycyjnego systemu organizacji władzy, co rzutowało na zmiany zachodzące w elitach. Chanat rozpadł się na ułusy, którymi zarządzali nojonowie i tajszowie (Komandżajev, 2010, s. 59 i n.). Nadzór nad ich działalnością sprawowała Kałmucka Ekspedycja utworzona przy gubernatorze astrachańskim, która w 1786 roku została przekształcona w Kancelarię Kałmucką, ta zaś w 1797 roku w Astrachański Zarząd ds. Kałmuckich. W 1801 roku zadania tej instytucji przejął „Główny Pristaw”, który w swojej działalności koncentrował się nade wszystko na funkcjach kontrolo-koordynujących działalność elit świeckich i duchownych. Oficjalnie był to urząd mający pełnić rolę pośrednika między władzami rosyjskimi a Kałmukami. W każdym ułusie zorganizowano analogiczne instytucje podległe „Głównemu Pristawowi”, który był podporządkowany Kolegium Spraw Zagranicznych (*Fondy nacionalnogo...*, 2002). Sam przebieg reform administracyjnych zdaje się wskazywać, że był to okres poszukiwania optymalnego modelu włączenia Kałmuków w system zarządzania kolonialnego przy wykorzystaniu ich tradycyjnych instytucji. Potwierdza to podjęta w 1800 roku próba reanimacji Chanatu Kałmuckiego z namiestnikiem Czuczejem Tundutowem (wyznaczonym przez cara rosyjskiego i „namaszczonego” przez lamę) oraz instytucji Zargo, która miała m.in. rozstrzygać sporne sprawy zgodnie z prawem zwyczajowym (Gorâvev, 2012, s. 79 i n). W praktyce przedstawiciele elity kałmuckiej w składzie tej instytucji wstępowali do służby w administracji rosyjskiej za wynagrodzeniem. Władza namiestnika okazała się nominal-

na. Nie mógł on podejmować istotnych decyzji w sprawach chanatu bez zgody urzędników rosyjskich. Z kolei władcy ułusów nie chcieli się mu podporządkować. W rezultacie zlikwidowano chanat w 1803 roku, zaś Gówny Pristaw i Zargo zostały podporządkowane gubernatorowi Astrachania i były zależne od Kolegium Spraw Zagranicznych (Ibidem). W danym okresie działania gubernatora były głównie ukierunkowane na umocnienie kontroli elit kałmuckich, określenie granic koczowisk oraz ich podział między ułusy. Można przypuszczać, że na przebieg reform miał wpływ udział pułków kałmuckich w wojnach z Turcją, a następnie w epopei napoleońskiej. 10 marca 1825 roku car rosyjski zatwierdził zbiór przepisów określających zasady zarządzania narodem kałmuckim (*Pravila dlâ upravleniâ kałmyckim narodom*) (Andreânova). Nastąpiło to w atmosferze sporów w najwyższych elitach kałmuckich w sprawie organizacji instytucji Zargo (Abaeva, 2006)⁹. Zgodnie z nowymi przepisami zarząd sprawami kałmuckimi został przekazany ministerstwu spraw wewnętrznych, a step kałmucki stał się jednostką administracyjną Rosji. Utworzono hierarchiczno-terytorialny system władzy z najważniejszą instytucją – Głównym Pristawem. Podlegał jej obwód jako jednostka terytorialno-administracyjna podzielona na okręgi i jednostki terytorialne obejmujące swoimi granicami ułusy. Na wszystkich tych poziomach zorganizowano aparat administracyjny podporządkowany Komisji ds. Kałmuckich działającej w Astrachaniu pod przewodnictwem gubernatora, także reprezentującego resort spraw wewnętrznych. W jego skład wchodziło dwóch Kałmuków pochodzących z wyboru i reprezentujących stan świecki i duchowny. Na poziomie rejonów (ułusów) zachowano tradycyjny system zarządzania na bazie instytucji Zagro, w której z czasem urzędnicy carscy zaczęli wypierać przedstawicieli lokalnej arystokracji i duchowieństwa.

Podjęta w 1825 roku próba włączenia Kałmyków pod jurysdykcję i system zarządzania kolonialnego nie przyniosła oczekiwanych przez kolonizatorów efektów. Wiele przepisów pozostało na „papierze”, zaś lokalna ludność żyła, zwłaszcza w ajmakach, własnym rytmem wyzna-

⁹ W 1822 roku odbył się zjazd władców kałmuckich, na którym byli oni zgodni, że „Zagro” powinno stanowić centrum zarządzania narodem kałmuckim, przy tym część władców ułusów opowiadała się za 3-osobowym składem tego organu na czele z gubernatorem, inna część za 8-osobowym składem organu bez udziału rosyjskich urzędników, zwłaszcza składu „Zargo”. Ta część nojonów opowiadała się także za utworzeniem chanatu.

czonym przez tradycyjne podziały stratyfikacyjne i prawo zwyczajowe.

W 1834 roku wydano kolejny dokument o zasadach zarządzania narodem kałmuckim (*Polożnie ob upravlenii kałmyckim narodom*) (Komandżajev, 2010, s. 59 i n.; Komandżajev, 2002). Na jego podstawie Komisja ds. Kałmuckich została przekształcona w nową instytucję – „Zarząd Narodem Kałmuckim”, w której skład wchodził m.in. przedstawiciele Zargo i duchowieństwa buddyjskiego. Istotną rolę w tej instytucji pełniła Astrakańska Rada ds. Zarządzania Sprawami Kałmuków (utworzona w 1836 r.), w której kompetencjach znajdowały się sprawy dotyczące sprawowania władzy w ułusach i funkcjonowania sądów. Jej pracami kierował główny kurator (opiekun). W składzie rady byli dwaj przedstawiciele nojonów i dwóch zajsangów. Sądy ułusów pełniły rolę sądów pierwszej instancji, Zargo – drugiej instancji. Zarządzanie na poziomie rejonów było urzeczywistniane przez pięciu nojonów – właścicieli ułusów i dwóch władców wyznaczonych przez starszyznę. Ajmakami zarządzali zajsangowie. Zlikwidowano system „pristaw” i w jego miejsce utworzono system „opiekunów” („kuratorów”) (Ibidem). Nowe regulacje stanowiły kolejny krok w kierunku ograniczania władzy tradycyjnych elit kałmuckich, zabroniono m.in. nojonom” dzielić podległe obszary między dzieci, sprzedawać swoich poddanych, którzy otrzymali prawo składania skargi na arystokratów.

Na mocy dokumentu z 1834 roku istotne zmiany nastąpiły także w elitach duchowieństwa buddyjskiego. Jego przepisy wpisywały się w politykę carską zainicjowaną jeszcze w XVII wieku, a mającą na celu osłabienie pozycji tych elit we wspólnocie kałmuckiej. Polityka ta początkowo przejawiała się w dążeniu osłabienia związków duchowieństwa z Tybetem, ostrożnym wspieraniu działalności misjonarskiej cerkwi prawosławnej oraz przywilejach i ulgach dla tych Kałmuków, którzy przyjęli chrzest¹⁰, a później w przejęciu inicjatywy w zakresie obsadzania najwyższego stanowiska we wspólnocie buddyjskiej.

W grudniu 1836 roku została utworzona instytucja zarządzająca sprawami duchownych buddyjskich – Zarząd Duchowieństwa Lamajskiego. Stojący na jej czele najwyższy lama pochodził z wyboru spośród mnichów zajmujących wysoką pozycję w hierarchii buddyjskiej. Kandydaci na to

¹⁰ Jednym z pierwszych z najwyższych elit kałmuckich, który przyjął chrzest był wnuk Ajuka-chana Baksadaj Dorni (1724 r. – potem Piotr Tajszin).

stanowisko musieli być zatwierdzeni przez ministerstwo spraw wewnętrznych, zaś imperator osobiście wyznaczał najwyższego dostojnika buddyjskiego. Kancelaria carska podejmowała też działania w kierunku ograniczenia liczby duchownych, miała wpływ na elity duchowne poprzez wyznaczanie mnichów na eksponowane stanowiska w świątyniach buddyjskich. Byli oni traktowani jako urzędnicy Imperium. Zarząd Duchowieństwa Lamajskiego funkcjonował dość krótko, został zlikwidowany w 1848 roku (Bakaeva).

23 kwietnia 1847 roku miała miejsce kolejna reforma systemu zarządzania wspólnotami kałmuckimi. Kompetencje związane z organizacją i zarządzaniem w sprawach wspólnot przejęło ministerstwo własności państwowej (odpowiednik ministerstwa skarbu państwa), choć w niektórych sprawach decydował nadal resort spraw wewnętrznych lub gubernator wojskowy Astrachania. Administracyjnie ułusy kałmuckie zostały podporządkowane gubernatorowi astrachańskiemu. Zlikwidowano Zarząd Narodem Kałmuckim oraz sąd Zagro, którego kompetencje przejęły sądy rosyjskie. W astrachańskiej izbie własności państwowej utworzono specjalny wydział odpowiedzialny za zarządzanie sprawami Kałmuków. Na czele tego organu stał przewodniczący izby, a zarazem główny kurator (opiekun) Kałmuków. W jego skład wchodził m.in. przedstawiciel ułusów wybierany na kadencję 3-letnią. Nowe przypisy rozszerzały kompetencje głównego kuratora – stał się on najważniejszą osobą, praktycznie o nieograniczonych kompetencjach. Mógł on odwoływać i powoływać władców ułusów. Na poziomie rejonów zreorganizowano system zarządzania. Reforma ta w założeniu miała osłabić pozycję władców ułusów i ich najbliższego otoczenia. Utworzono kolektywny organ zarządzania ułusami i ajmakami. Jego skład pochodził z wyboru, był formowany z lokalnych elit i odzwierciedlał podziały rodowo-plemienne. W strukturze władzy główna rola przypadała kuratorowi, z którym władcy ułusów musieli uzgadniać swoje decyzje (Komandżajev 2010). Wszystkie te reformy uruchomiły procesy zmian w mechanizmach legitymizacji tradycyjnych elit władzy, które coraz wyraźniej traciły autonomię stając się ogniwem imperialnego systemu zarządzania. W danym kontekście trafną jest konstatacja O. N. Abajewej, że w połowie XIX wieku Kałmucja utraciła resztki autonomii administracyjnej – podmiotu Imperium Rosyjskiego i przekształciła się w prowincję rosyjską (Abaeva, 2006).

Szczególne znaczenie dla Kałmuków miała reforma z 15 marca 1892 roku (Simčenko, 1967; Batyrov, 2004; *16 marta 1892 g. Zakon...*). Znosiła ona formalnie obowiązujący i tradycyjny system podziałów społecz-

no-politycznych. Była także logicznym, choć bardzo opóźnionym następstwem zniesienia pańszczyzny w Rosji. Prace nad projektem reformy trwały ponad 20 lat, w niemalym stopniu z powodu oporu ze strony przedstawicieli elity kałmuckiej na dworze carskim. Jej wprowadzenie w życie skutkowało uruchomieniem procesu rozpadu tradycyjnej piramidy władzy z jej elitami podzielonymi według statusów, rang itp. Reforma znosiła liczne prawa feudałów, w tym do władania ułusami i ajmakami. Zarazem nadawała ludności „czarnej kości” status „wolnych wiejskich obywateli”. Wyzwolenie to jednak było obwarowane wykupem stanowiącym rekompensatę dla arystokracji. Stanowił on kwotę wynikającą z podatku za okres 5 lat. Zarząd nad ułusami przejęli kuratorzy, a ajmakami – starszyzna. Zreformowano także system podatkowy – daniny miały być pobierane od kibitek.

Reforma niosła istotne skutki dla stylu życia Kałmuków. Dała początek procesowi przebudowy ich struktury społecznej powoli wypierając na dalszy plan tradycyjną elitę – „białej kości”. Również tworzyła warunki dla przenikania kapitalizmu, rozwoju handlu, emigracji za pracą i przejścia z koczowniczego na osiadły tryb życia (warto odnotować, że dopiero latach 1860–1870 pojawiły się pierwsze stałe miejsca zamieszkania Kałmuków). Realizacja reformy na peryferyjnych terenach stepowych przebiegała jednak bardzo wolno, napotykając na opór ze strony elit władzy lokalnej. W istocie przez prawie trzy dekady po reformie do nich należała władza na terenach stepowych. Również dobrze się miała elita duchownych buddyjskich (w 1914 roku jeden mnich przypadał na 66 Kałmuków (*Kalykiâ nakanunie...*)).

Na przełomie XIX–XX wieku społeczność kałmucka żyła podzielona między gubernie astrachańską i stawropolską w warunkach symbiozy dwóch różnych, a zarazem przenikających się systemów zarządzania: tradycyjnego i narzuconego przez Rosję (Petrova, 2005; Kogaeva, 2011, s. 12). Ten pierwszy podlegał reformom w pierwszej dekadzie XX wieku i skutkowało dalszym ograniczaniem roli tradycyjnych elit władzy w warunkach restryktywnej polityki kolonialnej. Kompetencje w zakresie zarządzania sprawami kałmuckimi powróciły do ministerstwa spraw wewnętrznych, zaś granice terytorialne ajmaków i chotonów zaczęto wyznaczać z pominięciem podziałów rodowo-plemiennych. Zlikwidowano instytucje lokalne pochodzące z wyborów, zaś step kałmucki wchodząc w orbitę scentralizowanego systemu zarządzania stał się jednym z regionów Rosji, który od 1906 roku miał swojego reprezentanta (Ceren-Dawida Tundutova) w Dumie Państwowej.

5. Niektóre wnioski

Z badań historycznych wynika, że plemiona oriackie przywędrowały z Azji do Europy, gdzie uformowały się w naród, nazwały się Kałmukami i utworzyły własne państwo. Elity tych plemion okazały się siłą, która uruchomiła procesy narodowo- i państwowotwórcze na bazie rodzimej kultury politycznej. Była to kultura wywodząca się z tradycji koczowników mongolskich, w którą były wpisane hierarchiczna stratyfikacja zajmowanych pozycji w strukturze rodowo-plemiennej, paternalizm i personifikacja władzy uświęcona panującą religią. W centrum koncentryczno-hierarchicznego systemu władzy, pozycjonującego układ elit, znajdował się przywódca – pomazaniec boży. W kulturze politycznej Kałmuków – co podkreśla E. W. Drodźijewa – wielkość chana przysłaniała nawet znaczenie samego chanatu i jego instytucji. Z tą wielkością – dodaje autorka – korespondowała psychologia Kałmuków przejawiająca się w potrzebie silnej i twardej władzy (Drodźijewa, 2010).

Paradoksem historycznym jest to, że elita ta odwołując się do prawa zwyczajowego i religijnego, ale także posługując się nierzadko siłowymi metodami zintegrowała rozproszone plemiona i zbudowała organizm państwowy o cechach dynastycznych, aby następnie dokonać samolikwidacji tego organizmu i powrócić do Azji na ziemię swoich przodków. Decyzja ta skutkowałą regresem procesów narodowych i państwowotwórczych wśród Kałmuków, niosła też dalekosiężne konsekwencje dla zachowania ciągłości władzy i reprodukcji elit.

Istnieje wiele przesłanek wskazujących, że procesy narodowo- i państwowotwórcze wśród podzielonych subetnicznie wspólnot kałmuckich – co współcześnie jest źródłem subetnokratyzmów w republice – przebiegały nie tyle na bazie dialogu czy swobodnego zestrzajania się odmiennych kultur, lecz na podstawie zawartego „paktu” czy też w terminologii współczesnej – „kontraktu polityczno-wojskowego” z Imperium Rosyjskim. Początkowo kontrakt ten był korzystny dla stron. Elity kałmuckie w zamian za przyzwolenie na budowę własnego chanatu i duży zakres jego autonomii zobowiązały się do służby wojskowej i udziału w wojnach prowadzonych przez Imperium. Kontrakt ten dobrze się wpisywał w ówczesne zręby polityki kolonialnej Rosji, co ujawniło się w jej dążeniu początkowo do kontroli autonomii elit kałmuckich, następnie ograniczania ich zakresu władzy i wpływów i w konsekwencji włączenia do służby na rzecz „białego chana” w ramach budowanego systemu zarządzania kolonialnego. Można przypuszczać, że służba Kałmuków na rzecz cara była

powodem formowania się wśród części lokalnych ludów wizerunku Kałmuka – barbarzyńcy budzącego strach i będącego na usługach kolonizatorów. Stereotyp Kałmuka jest także obecny w pamięci historycznej Europejczyków – swoją obecność zaznaczyli oni kilka dekad po likwidacji chanatu w walkach na ziemiach polskich (Modlin, Warszawa i in. miejsca), ale także pod Berlinem, razem z wojskami rosyjskimi weszli do Paryża.

Upowszechnianie buddyzmu i coraz bardziej restryktywna polityka kolonialna wykształciły system podwójnej legitymizacji przywódcy Kałmuków – formalno-instytucjonalnej ze strony cara rosyjskiego i religijnej ze strony najwyższego lamy. Należy też odnotować, że w niektórych okresach historycznych prawomocność jego władzy nie była oczywista wśród samych władców ułusów. Niejednokrotnie przeciwstawiali się oni panowaniu chana.

Urzędnicy carscy różnymi metodami zabiegali o gwarancje wypełnienia kontraktu, m.in. poprzez próby oddziaływania na procesy wewnętrzne w elitach władzy, dbając o utrzymanie balansu sił, obecność przedstawicieli wybitnych rodów kałmuckich na dworze carskim w charakterze „gości-zakładników”, włączanie lokalnych elit do służby za wynagrodzeniem, wykorzystywanie miejscowych instytucji władzy do umocnienia obecności rosyjskiej na obszarach stepowych, co ujawniało się w swoistym dualizmie systemu zarządzania (na poziomie centralnym – system kolonialny, lokalnym – oparty na tradycjach samorządowych Kałmuków), ograniczaniu kontaktów międzynarodowych, chrystianizację, edukację młodzieży wywodzącej się z elitarnych rodzin itp. Z czasem wzrastające napięcia między dworem carskim a kałmuckimi elitami władzy znalazły swój finał w desperackim akcie sygnalizowanej już likwidacji chanatu i powrocie na rodzime ziemie.

Tylko niewielka część Kałmuków i ich elit pozostała na terenach zlikwidowanego chanatu. Ich potomkowie przywiązani do tradycji i poddawani naciskom modernizacyjnym potrafili przetrwać trudne lata kolonizacji i sowietyzacji¹¹, aby następnie zorganizować się w republikę w składzie Federacji Rosyjskiej. Trzeba podkreślić, że droga ta obfitowała w liczne dramaty. Po 1917 roku w wojnie domowej elity kałmuckie walczyły po przeciwnych stronach – w oddziałach białogwardzistów i bolszewików. Był to okres, w którym populacja Kałmuków zmniejszyła się o ponad

¹¹ Okres sowietyzacji elit kałmuckich stanowi przedmiot odrębnych badań, które zostaną przedstawione w innym artykule.

połowę m.in. z powodu „białego” i „czerwonego” terroru, głodu, chorób i emigracji.

Po zakończeniu wojny domowej rozpoczął się proces całkowitej wymiany elity „jednej krwi”. Nowa elita – nomenklatura formująca się od 1920 roku w ramach Kałmuckiego Obwodu Autonomicznego, a od 1935 roku – Kałmuckiej Republiki Autonomicznej i budująca rzeczywistość radziecką była poddana kolejnym prześladowaniom. Eksterminacja elit i ludności miała swój dalszy ciąg w warunkach drugiej wojny światowej, kiedy to w 1943 roku zostali oni oskarżeni o kolaborację z Niemcami. Republika została zlikwidowana, zaś jej ludność i elity deportowane. Ze źródeł kałmuckich wynika, że ok. 120 tys. osób podlegało deportacji (Maksimov, 2004; Manceva, 2010), z czego połowa zginęła. Kałmucy na rehabilitację czekali do 1957 roku, kiedy to ponownie utworzono obwód kałmucki, który następnie przekształcono w republikę radziecką.

Nowy rozdział w historii elit kałmuckich otworzyła 18 października 1990 roku proklamacja deklaracji o państwowej suwerenności republiki z niezadkim wówczas, ale także i w późniejszym okresie nawiązywaniem przedstawicieli elit kałmuckich do idei odrodzenia tradycyjnych instytucji władzy z własnym chanem uznającym jednak zwierzchność „chana rosyjskiego”. Dodać należy, że pierwszym prezydentem Kałmucji, którego styl przywództwa nawiązywał do „chanów z przeszłości” był Kirsan Iluinżynow – utalentowany i ekstrawagancki milioner, znany szachista i autokrata, o nadprzyrodzonych zdolnościach do „telepatycznej komunikacji za pośrednictwem niebios ze swoimi wyborcami”. Rządził 17 lat, demonstrując swoją lojalność wobec Kremla i niechęć do jakichkolwiek przejawów demokracji. Od 2010 roku głową republiki jest namaszczony przez Prezydenta Rosji Aleksej Orłow. Kilka lat jego rządów, skutkujących rozkwitem etnokracji, nepotyzmu, korupcji każe raczej krytycznie postrzegać szanse republiki na awans cywilizacyjny.

Bibliografia

- Centr Issliedovaniâ Mieždunarodnyh otnošenij Instituta Sociologii RAN, Moskva 2008, <http://www.ssc.smr.ru/media/journals/izvestia/2008/>.
- 16 marta 1892 g. Zakon Ob. otmene obâzatielnyh otnošenij mieždú otdielnymi sosloviami kałmyckogo naroda, <http://www.history08.ru>.
- Abaeva O. N. (2006), *Politika rossijskogo pravitielstva po upravleniû Kalmykij v konce XVIII–piervoj połovinie XIX vv.*, Avtoreferat kandidackoj dissertacii, Elista.

- Aksenov I. Č. (2004), *Stanovljenje i razvitie kalmyckoj gosudarstviennosti v XVII–XIX vv.*, Avtoreferat kandidackoj dissertacii, Stavropol.
- Aksenov I. Č., *Rol obyčno-pravovych norm v regulirovanii soslovnycy otnošej kalmyckogo obščestva XIX veka*, http://www.jurant.ru/ru/publications/reindeer_disc/round_table/.
- Aksenov I. Č., *Soslovnij charakter kalmyckogo obščestva XVII–XIX vv.*, http://www.su-perinf.ru/view_helpstud.php?id=1906.
- Andreânova A. N., *Osobennosti porâdka upravleniâ kalmykami v sostavie Rossijskoj imperii (1825–1834 gg.)*, <http://emelinaludmila.ru/forum/index.php?showtopic=1595>.
- Avlaev G. O. (2002), *Proischoždenie kalmuckogo naroda*, Elista.
- Bakaeva E., *Lamy kalmyckogo naroda (Šadži lamy)*, <http://khural.ru>.
- Bakaeva E. P. (2000), *Czyi vy (Specifika polevoj raboty v sredie Kalmykov v zvâzi z problemami samoidentifikacii, „Etnografičeskie obozrenie”*, nr 3.
- Bakunin V. M. (1995), *Opisanije kalmyckich narodov, a osobienno iz nich torgoutovskogo i postupkov ich chanov i vladielcev*, Elista.
- Batmaev M. M. (2002), *Socjalno-političeskij stroj i chozajstvo kalmykov v XVII–XVIII vv.*, Elista.
- Batyrov V. V. (2004), *Socjalno-ekonomičeskije i političeskije položenie nojonov i zaj-sangov v kalmyckom obščestvie v konce XVIII-načale XX v.*, Avtoreferat kandidackoj dissertacii, Moskva.
- Bembeev V. Š., Šovunov K. P., Erdniev U. E., Burčinoва L. S. (1987), *Istoriâ Kalmykii c drevnejšich vremen do konca XX veka*, Elista.
- Bembeev V. S. (1984), *O rodo-plemiennyh deleniach i osobiennoštiach ulusvno-aj-mačnoj sistiemy kalmykov (XVII–XIX vv.)*, w: *Problemy razvitiâ etnogenezisa kalmykov*, Elista.
- Bičurin N. Â. (1991), *Istoričeskoje obozrenie ojrâtov ili kalmykov c XV stoletni do naš-toâščego vremeni*, Elista.
- Boânov M. V., *Istoriâ sudiebnej sistemy Kalmykóv v 17–19 vv.*, <http://journalnio.com/index>.
- Capnik G. E. (2006), *Stanovljenje i razvitie kozačich poselenij na Donu, XVII–XIX v.*, Avtorieferat kandidatskoj dissertacii, Astrachań.
- Charchaev E. D., *Čisliennost donskich kalmykov v XIX v.*, <http://elan-kazak.ru/forum/viewtopic.php?f=85&t=637>.
- Cûrûmov A. V. (2001a), *O pričinach otkočevki kalmykov w kitaj v 1771 goda*, w: *Rossiâ, Sibir i Centralnaâ Aziâ: vzaimodejstvie narodov i kultur. Materialy III Mieždunarodonoj naučno-praktičeskoj konferencii*, Barnaul.
- Cûrûmov A. V. (2001b), *Kalmyckoje chanstvo v konce 60-načale 70 godov XVIII v.: itogi i perspektivy razitiâ*, „Problemy sovremennogo kalmykovedeniâ”, Elista.

- Cûrûmov A. V. (2007), *Kalmyckije chanstvo v sostavie Rossii. Problemy vzaimopolitičeskich otnošenii*, Avtorieferat kandidatskoj dissertacii, Volgograd.
- Dordžijeva E. V. (2010), *Tradicionnaâ kalmuckaâ elita v prostranstvie rosijsskoj imperii v XVIII–načale XX veka*, Avtorieferat doktorskoj dissertacii, Moskva.
- Drodžijeva E. V. (2008), *Konfesionalnyj vopros v imperskoj politike po otnošenii k tradicijnoj kalmyckoj elitie v XVIII viekach*, Moskva.
- Etnografii i istorii narodov Transkaspijskogo regiona*, s. 13, <http://do.gendocs.ru/docs/>.
- Leontovič F. I. (1879), *K istorii prava ruskich inorodcev. Drevnij mongolo-kalmyckij (oriackij) ustav vyzskanij*, Odessa.
- Fondy nacionalnogo archiva Respubliki Kalmykiâ, 1713–1993* (2002), Elista, <http://guides.rusarchives.ru/browse/>.
- Gorâvev M. S. (2012), *Reformy po upravleniiu kalmyckoj stepû v poslednej trieti XVIII –načale XIX v.*, „Viestnik Kalmuckogo Instituta Humanitarnych Issledovanij”, nr 1.
- Istoriâ kalmuckich chanov* (2003), Elista.
- Kalykiâ nakanunie i v gody piervoj mirovoj vojny*, <http://www.history08.ru/bez-rubriki/>.
- Kogaeva N. M. (2011), *Kalmykiâ v pravitelstvennoj politike Rossii v konce XIX–načale XX veka*, Avtoreferat kandidackoj dissertacii, Astrachaâ.
- Komandžajev E. A. (2002), *Evoluciiâ zakonodatiestva v Kalmyki, v XVII–XIX vv.*, Elista.
- Komandžajev E. A. (2006), *Mongolo-oriâckije zakony 1640 g. kak istočnik formirovaniâ pravovo soznaniâ Kalmykov v XVII–XVIII v.*, „Viestnik Kalmuckogo Universitieta. Naucznyj Žurnal”, nr 2, Elista.
- Komandžajev E. A. (2010), *Razvitie kamluckogo goudarstva v sostavie Rossii v XVII–XVIII vv.*, „Kaspijskij region: politika, ekonomika, kultura”, Naučnyj Žurnal, Astrachaâ, nr 1 (22).
- Kurapov A. (2008), *Buddizm v Astrachanskom kraje-viechi istorii*, „Buddizm Rossii”, nr 41.
- Maksimov K. N. (2004), *Tragiediâ naroda. Represii v Kalmyki 1918–1940-e gody*, Moskva.
- Manceva T. B. (2010), *Političeskije represii w Kalmyki vo vtoroj polovinie 1920-ch–1930-e gody*, Avtoreferat kandidackoj dissertacii, Astrachaâ.
- Nozdrina I. A. (2007), *Kalmyckie chanstvo v sistemie mieždunarodnyh otnošenii v Centralnoj Azii v XVIII vieke*, Avtoreferat kandidackoj dissertacii, Barnaul.
- Petrova L. N. (2005), *Reforma 1892 goda v Kalmyki: Otmiena ličnoj zavisimosti kalmykov-prostolûdinov ot nojonov i zajsangov*, Avtorieferat kandidatskoj dissertacii, Elista.
- Pieobražanskaâ P. S. (1967), *Dobrovolnyje vchoždienije Kalmykov v sostav russkogo gosudarstva*, w: *Očerki istorii Kalmyckoj ASSR, Doaktrâbskij period*, Moskva.

- Popov M. Â. Ustûgov N. V. (1967), *Kalmuckoje chanstvo v XVIII v. Krizis 70-ch godov i ego posledstviâ*, w: *Očerki istorii Kalmyckoj ASSR, Doaktrâbskij period*, Moskva.
- Simčenko Ju. B. (1967), *Kalmykiâ v period razvitiâ kapitalizma. Reforma 1892 g.*, w: *Očerki istorii Kalmyckoj ASSR, Doaktrâbskij period*, Moskva.
- Skiba V. A. (2012), *Pravovoje položenije Kalmyki v sostavie Rossijskoj imperii, XVII–XIX vv.*, Avtoreferat kandidackoj dissertacii, Machčkala.
- Szovunov K. P. (1991), *Očerki vojennoj istorii kalmykov (XVII–XIX vv.)*, Elista.
- Ustûnov N. V., Kličkov M. L., Velikov Y. I. (1967), *Kalmuki vo vtoroj polovinie XVII–načale XVIII vv.*, w: *Očerki istorii Kalmyckoj ASSR, Doaktrâbskij period*, Moskva.
- Zlatkin I. Â. (1967), *Istoričeskije priedposylki složenîâ kalmyckoj narodnosti*, w: *Očerki istorii Kalmyckoj ASSR, Doaktrâbskij period*, Moskva.

From the history of the power elite of Kalmykia

Summary

The model of the political elite of the Kalmykia Republic has been strongly affected by the four hundred years of processes that have shaped the nation and the state. Historical archetypes constitute a significant element of Kalmykian political psychology. Their synthesis forms a kind of foundation that to a large extent sets the norms by which the power elite is elected and operates. It is also reflected in the internal divisions of this elite and the relations with the central authority of the federation. The power of this psycho-cultural foundation became apparent immediately after the collapse of the USSR, when ideas of reviving the traditional institutions of power became very popular in the republic. This paper attempts to reconstruct the most important aspects of the formation of the power elite and their operation, and to reveal their role in the processes that were decisive for the formation of the Kalmyk nation, with its own state entity in the form of a republic, under the circumstances of Russian colonization.

